

De logica van mondelinge toetsing

□ Jackelien ter Burg en Annie Kempers-Warmerdam

Ter gelegenheid van het afscheid van drs. W. Kleijne vond op 21 september 2012 het symposium 'De logica van mondelinge toetsing' plaats. Kleijne, die van huis uit wiskundige en filosoof is, heeft zich ingezet voor de kwaliteit van de staatsexamens. Op het symposium is geprobeerd de verbinding te leggen tussen mondelinge toetsing en de logica alsmede de filosofie: hoe waardevrij kunnen wij systematisch en in dialoog examineren?

Het afscheidssymposium

Het symposium dat de prikkelende vraag stelde 'Wat hebben mondelinge toetsing, filosofie en logica/wiskunde met elkaar te maken?' werd geopend door drs. Greet Snoodijk, manager Staatsexamens VO bij het College voor Examens (CvE). Zij wees op een opmerkelijk verschil tussen mondelinge en schriftelijke examens. Tussen de ontwikkeling van de eerste opgaven en de afname van een schriftelijk centraal examen zit ongeveer twee jaar. Daarna worden de afnamegegevens nog uitvoerig geanalyseerd en worden uitspraken over de normering gedaan. Bij de mondelinge toetsen is dat allemaal niet aan de orde. Er is weinig literatuur over mondelinge examens beschikbaar en dus ook nauwelijks theoretische onderbouwing van de kwaliteit van de examens. Na deze inleiding volgden de lezingen van: dr. Gerard Straetmans, lector assessment bij het Kenniscentrum

Wim Kleijne

Drs. W. Kleijne (1942) studeerde wiskunde en wijsbegeerte in Groningen en Amsterdam. Hij is werkzaam geweest als docent, conrector en rector bij vele takken van het onderwijs. Vervolgens was hij jarenlang inspecteur en coördinerend inspecteur van het onderwijs. Kleijne is plaatsvervangend en aansluitend algemeen voorzitter geweest van de Staatsexamencommissie en vanaf de start van het College voor Examens in 2009 algemeen examenleider Staatsexamens VO. Daarnaast was hij betrokken bij vele verschillende advies- en vernieuwingscommissies op het terrein van het voortgezet onderwijs en een graag geziene gast bij de examens op de Nederlandse Antillen. Kleijne is voor zijn werkzaamheden en maatschappelijke betrokkenheid benoemd tot Lid in de Orde van Oranje Nassau.

Het mondeling is geschikt om hogere-orde doelstellingen te toetsen

Onderwijsinnovatie aan de Saxion Hogeschool en werkzaam bij Cito; drs. Natascha Kienstra, vakdidacticus filosofie aan de Universitaire Lerarenopleiding van de Radboud Universiteit Nijmegen, examinator staatsexamens; en drs. Alie Kamphuis, senior manager CINOP met als specialiteit kwaliteit onderwijs en examinering.

Kwaliteitseisen

Straetmans begon zijn lezing 'Mag ik de sportbijlage, professor? Over de pro's en con's van mondelinge examinering' met een anekdote over een student die bij de professor aan huis moest komen voor een mondeling. Als de professor niet eens van zijn ochtendkrant opkijkt, vraagt de student dan maar na enige tijd om de sportbijlage. Waarop de professor zegt: 'ah, u heeft een voldoende.' Iedereen voelt op zijn klompen aan dat op basis van dit 'mondeling' geen beslissing over de kennis en kunde van de student voor het vakgebied genomen kan worden. Om een gedegen beslissing over de onderwijsdeelnemer te mogen nemen, moet het mondelinge examen aan dezelfde eisen voldoen als een schriftelijk examen: betrouwbaarheid, validiteit en efficiëntie. Gelet op deze kwaliteitseisen is een groot voordeel van mondelinge toetsing dat het mondeling geschikt is om hogere-orde doelstellingen te toetsen. Ook zijn de vragen transparant (te krijgen) en bij een mondeling hoeft geen enkele kandidaat te gissen naar de bedoelingen van de examinator. De examinator kan tijdens het examen 'bijsturen'. Door middel van doorvragen en

hulpvragen kan hij proberen om bij de kandidaat de gewenste cognitieve verrichtingen uit te lokken. Zwakke punten bij een mondeling examen - ten opzichte van een schriftelijk examen - zijn dat de beoordeling lastig objectief en gestandaardiseerd te krijgen is en dat de beschikbare tijd vaak te kort is voor een representatieve toetsing. Zeker als er zwaarwegende beslissingen moeten worden genomen op basis van het toetsresultaat, zijn extra maatregelen noodzakelijk om er voor te zorgen dat de beoordeling objectief is en dat de toetsinhoud en de afnamecondities vergelijkbaar zijn. Daarnaast blijkt een mondeling duur bij grotere aantallen kandidaten. Bij meer dan 17 kandidaten blijkt een meerkeuzetoets een efficiëntere keuze.

Parels bij het mondeling examen

Kienstra vertelde in haar lezing 'Welke relatie bestaat tussen het handelen van de examinator en het filosoferen van de kandidaat' over haar onderzoek. Binnen het schoolvak filosofie is onderzoek gedaan naar de relatie tussen de leeractiviteiten van de leerlingen en het handelen van de docent via een vergelijkende *case study* van acht filosofielessen bij zeven docenten. Hiervoor zijn in het zogenoemde 'Parelmiddel' de volgende lagen van filosoferen gedefinieerd: redeneren, analyseren, toetsen, bekritisieren en reflecteren. In het onderzoek is onder andere gekeken naar het docentgedrag bij het gesprek; worden er open en/of gesloten vragen gesteld en in welke mate stuurt de docent het gesprek.

Praktische tips voor een gespreksmodel

Een goed gespreksmodel voor een mondeling is het onderwijsleergesprek. De examinator stelt concrete, open en enkelvoudige vragen, wacht drie seconden en reageert, ook weer na drie seconden, op de antwoorden van de kandidaat. De praktische adviezen zijn:

1. Stel regels voor spreken vast.
2. Houd het doel in de gaten door middel van een goede beoordeling en zachte hand.
3. Maak geen grote uitstapjes, gebruik papier, vraag door.
4. Voorzie de kandidaat zo nu en dan van extra informatie.
5. Accepteer (erken) in plaats van te prijzen (goedkeuren). Na een reactie als 'goed geprobeerd' of 'dat is een fantastisch antwoord' stopt het gesprek.
6. Denk aan de intonatie en creëer een sfeer.
7. Houd het gesprek vloeiend. Als de examinator vooral reageert op de inhoud van de antwoorden, dan zal het meer een conversatie zijn.
8. Tot slot: (laten) samenvatten.

Bij het mondeling blijkt of de leerling echt begrijpt waarover het gaat

Uit het onderzoek blijkt dat als de kenmerken van het handelen van de docent/examinator hoog scoren zoals in een filosofische discussie met gedeelde sturing door de docent, de kenmerken van filosoferen ook hoog scoren. Dat wil zeggen dat de leerling effectief filosofeert, het gesprek lang duurt en er een diepgaande conceptvorming plaatsvindt. Het handelen van de docent/examinator is dus cruciaal. Belangrijk is dat de examiner geschoold, getraind en ervaren is. Hij of zij moet bijvoorbeeld weten op welke manier een goede, open hogere-orde-vraag gesteld kan worden en hoe hij of zij kan doorvragen. Een mondeling examen is topsport voor de examiner; zes examens achter elkaar is veel. Kienstra sloot haar lezing af met een aantal praktische tips voor een gespreksmodel die in het kader zijn opgenomen.

De examiner kan tabel 1 gebruiken om te bepalen tot welk niveau de kandidaat komt. Blijft een kandidaat steken bij het opzeggen van de theorie, dan is zijn niveau reproductie. Kan de kandidaat bijvoorbeeld analyseren of zijn mening beargumenteren, dan denkt de kandidaat op de hogere-orde. Als dat beoordeeld kan worden tijdens het examen, dan zit de kandidaat op het juiste niveau.

Bewust van onbewuste beïnvloeding

In de laatste lezing ging Kamphuis in op de vraag 'Hoe kan ik waarde vrij examineren?'. Bij de examinering zijn standaarden, methoden en instrumenten en examenfunctionarissen nodig die natuurlijk allemaal van voldoende kwaliteit moeten zijn. De standaarden moeten duidelijk aangeven wat - zoals eindtermen en vakinhoud - door wie, wanneer en onder welke voorwaarden geëxamineerd wordt. De methoden en instrumenten

moeten toetstechnisch in orde zijn. En de personen betrokken bij de ontwikkeling, de afname, de evaluatie en bijstelling van de examinering moeten deskundig zijn. Ook zijn er procedures nodig. Procedures voor het construeren, afnemen en diplomerende, maar ook procedures op metaniveau om de kwaliteit en de deskundigheid van de betrokkenen te borgen. De organisatie is tenslotte het fundament onder de andere bouwstenen.

Door middel van een aantal filmpjes probeerde Kamphuis de zaal bewust te maken van het feit dat men onbewust wordt beïnvloed en snel oordeelt. Elke examiner zou zich hiervan bewust moeten zijn en voorafgaand aan de afname van het examen moeten nagaan hoe hij/zij hiermee omgaat. Ook zou elke examiner de lijn van bevraging moeten bepalen voorafgaand aan het mondeling examen. De twee examinatoren bij het mondeling moeten elkaar scherp houden.

Het kernteam van de staatsexamens zou dit volgens Kamphuis als besprekspunten in het vakgroepoverleg moeten opnemen en hieraan bij de training van (nieuwe) examinatoren expliciet aandacht moeten besteden. Daarnaast zouden de vakgroepen er goed aan doen om een lijst met tips op te stellen om te gebruiken in voorbereiding en tijdens de afname van het mondeling examen.

Kamphuis sloot af met de conclusie dat men waarde vrij kan beoordelen, mits men er op voorbereid is. Een examiner moet ervaren en bewust zijn.

Forumdiscussie

Na de lezingen volgde onder leiding van de dagvoorzitter Danielle Braun een forumdiscussie met de sprekers en Kleijne over de waarde van mondelinge toetsing. In de

Tabel 1. Niveau van vragen in relatie tot denkactiviteiten van de kandidaat

Niveau van vragen	Denkactiviteiten van kandidaat
Reproductie	Beschrijven, benoemen, opzeggen, vertellen, definiëren, stappen aangeven
Productie	In eigen woorden weergeven, onderscheiden, uitleggen, een verklaring geven, afleiden, voorspellen, beredeneren, verdedigen, samenvatten
Hogere-orde denken	Evalueren, beoordelen, speculeren, uitvinden, aantonen, analyseren, vergelijken, inschatten, beargumenteren

Bedrijfsleven en onderwijs betrekken bij bestuur, ontwikkelen en vaststellen van instrumenten

De staatsexamens voortgezet onderwijs

De staatsexamens voortgezet onderwijs zijn examens die worden afgenomen voor het verkrijgen van certificaten of een diploma op vmbo-, havo- of vwo-niveau. Dit gebeurt onder verantwoordelijkheid van het College voor Examens (CvE).

De staatsexamens VO bieden kandidaten de gelegenheid om examens af te leggen; er wordt geen onderwijs aangeboden. Het diploma dat behaald is bij de staatsexamens is gelijkwaardig aan een diploma van een reguliere school en heeft dezelfde maatschappelijke waarde (civiel effect). Het civiel effect van diploma's berust op vertrouwen in de kwaliteit en in het niveau van de afgelegde examens.

De staatsexamens VO zijn bedoeld voor de volgende kandidaten:

- kandidaten die zich individueel op een examen voorbereiden (vroegtijdige schoolverlaters, (chronisch) zieke leerlingen, ouderen, gedetineerden, topsporters);
- leerlingen van scholen voor voortgezet speciaal onderwijs (vso). Dit zijn scholen voor dove en slechthorende, blinde en slechtziende kinderen en voor kinderen met een beperking;
- leerlingen van scholen die geen examenlicentie hebben, veelal niet-door-het-rijk-bekostigde scholen.

Een staatsexamen bestaat evenals de reguliere eindexamens uit twee gedeelten: het centraal (schriftelijk) examen en het college-examen. Het centraal examen is identiek aan het centraal examen van reguliere scholen en wordt ook op hetzelfde moment afgenomen. Het college-examen bestaat meestal uit een mondeling examen, soms aangevuld met een schriftelijk of praktisch college-examen (bijvoorbeeld schrijfvaardigheid bij de talen of een werkstuk maken voor het examen tekenen of handvaardigheid).

Het eindcijfer per vak is het gemiddelde van het behaalde cijfer voor het centraal examen en het (gemiddeld) behaalde cijfer voor het college-examen.

Zie ook: Kleijne, W. (2008). Staatsexamens: een gelijkwaardig diploma voor bijzondere kandidaten. *Examens, Tijdschrift voor de toetspraktijk*, 5(4), 5-9.

discussie kwam naar voren dat de kwaliteit van het mondelinge examen nog beter geborgd kan worden. Hulpmiddelen daarbij zijn het op papier te zetten van wat er tijdens het mondeling is gebeurd en hoe de examinator tot een oordeel gekomen is. Ook moeten de examinatoren vooraf hun rol afspreken. Wie neemt de leiding in het gesprek, wie notuleert, welke thema's zullen bevestigd worden et cetera. Na afloop zouden de examinatoren het mondeling moeten nabespreken. Waar hadden we beter door kunnen vragen? Hoe hadden we de leerling beter op zijn gemak kunnen stellen? Hadden we het betoog van de leerling eerder moeten afkappen?

De examinator speelt bij een mondeling examen een cruciale rol. Eigenlijk zou het afnemen van een mondeling onderdeel moeten zijn van de docentenopleiding. Een examinator zou het volgende moeten kunnen: een goed gesprek voeren, boven de stof staan, de kandidaat aanvoelen en bepalen wat de kandidaat kan. Dit is alleen

te leren door training, veel te oefenen en goede feedback te krijgen. Daarom moet een examinator ook naar zichzelf durven (laten) kijken. Kleijne zei dat hij het idee heeft dat het mondelinge examen uit de gratie raakt, terwijl er toch bij een mondeling examen andere aspecten aan de orde kunnen komen dan bij een schriftelijk. Hij gaf hierbij het voorbeeld van het wiskunde-examen: 'Bij het schriftelijk kan een leerling heel goed laten zien dat hij de feiten en de techniek kent, maar de opgaven kun je ook goed beantwoorden zonder begrip. Bij het mondeling kun je achterhalen of de leerling begrijpt waarover het gaat'. Hij ziet het mondelinge examen dan ook als een cruciaal toetsinstrument dat gekoesterd moet worden en onderdeel van de examenpraktijk moet zijn en blijven.

□ Mw. drs J. ter Burg en mw. dr. A. Kempers-Warmerdam zijn beiden lid van de redactie van *EXAMENS*. E-mail: jterburg@xs4all.nl.